

CVIJEĆE NA PROSTORIMA DALMACIJE U XIX. STOLJEĆU

FLOWERS IN DALMATIA IN 19th CENTURY

S. Piplović

SAŽETAK

Parkovi i cvijeće, kao bitna sastavnica u njima, važan su dio humanizirane sredine. Oni su u ranijim razdobljima privatni, a tek od XIX. stoljeća uređuju se i javne zelene površine. Od svih tvorevina materijalne kulture prošlosti možda je najteže spoznati hortikulturu. Zbog organskih supstancija njeni elementi su podložni brzim promjenama pa se ne može neposredno izučavati. Tek na osnovi putopisa, crteža, umjetničkih slika i starih fotografija stvaraju se predodžbe. Međutim sačuvanih podataka o cvjetnjacima, njihovom rasporedu i vrstama nasada je malo.

Još u prvoj polovici XIX. stoljeća pratio se u Dalmaciji uzgoj cvijeća u Italiji i rezultati koji su tamo postizavani. Radilo se i na unapređenju uzgoja i trgovine kako bi se time popravile teške gospodarske prilike pokrajine. Nabavljale su se i tiskale knjige. Dalmatinska flora je inače bila slabo proučena. Stoga se razmišljalo o osnivanju prirodnog parka s rasadnikom.

U katastarskim planovima prve polovice stoljeća Splita, Trogira i Dubrovnika između gusto nabijenih zgrada vide se male zelene površine na kojima su bili travnjaci s ponekim drvetom i cvijećem.

Među rijetkim parkovima s cvijećem u Splitu o kojima su sačuvani neki podaci su onaj uz ljetnikovce Vicka Marinovića, Katalinića i Gaje Bulata. Poznati su i bujni nasadi oleandera u franjevačkom samostanu na Obali. Kakva je bila situacija u javnom parku kojeg su osnovali Francuzi, općinskom parku ili groblju Sustipan nije poznato.

Posebno je bio važan park Garagnin-Fanfogna u Trogiru gdje su se uz povrtnjak, ukrasne i egzotične biljke gajile i brojne vrste cvijeća. Nedaleko od njega je bio još jedan vrt, vlasništvo obitelji Šilović bogat ružama. Poznato je da su ruže bile zasađene i pred Lurdskim špiljama koje su uređene u blizini

Makarske i Vele luke. Oko kuća u Orebiću i drugim naseljima na poluotoku Pelješcu bili su vrtovi puni ukrasnog bilja.

Čuveno je i Trsteno koje je izazivalo divljenje suvremenika. Tu je niz ljetnikovaca na Korčuli, u Gružu, javni parkovi i privatni nasadi cvijeća u Dubrovniku. Posebno je uređen Lokrum kao odmaralište carske obitelji. I tako sve do Boke Kotorske. O ugođajima svjedoče zapisi Petra Kuničića. Austrijski pukovnik Karaczay napravio je niz akvarela pejzaža i gradova na kojima su nacrtani ljetnikovci s vrtovima i kuće ukrašene vazama s cvijećem. Sve to ukazuje na dugu tradiciju i kulturu stanovanja. Međutim najveći broj ambijenata oplemenjenih raznobojnim i mirisavim cvijećem čudesnih oblika s vremenom se promijenio ili potpuno isčezao.

ABSTRACT

Of all the products of material culture of the past it is maybe most difficult to comprehend horticulture, the art of designing gardens for recreation and improving private and urban areas. Due to organic substances its elements are subject to quick changes and dis-appearance so it cannot be studied or evaluated directly on the original remains.

For this purpose only graphic documents remain, plans and drawings if preserved, and records which can to some degree evoke the picture. Further we go into the past the sources become scarcer. For more recent times old photographs and picture postcards can be useful.

Parks and flowers, assential elements in them, are an important part of a humanised environment of an individual or a specific social group. Flowers have pleased the eyes of persons of power, they have inspired poets and painters with their bright colours, fragrance and wonderful forms. Recently flowers have brouhgt life public areas in towns to the delight of ordinary people.

Flowers were grown in ancient times but rarely in public places. Most of them were in the gardens of castles, in the secluded cloisters of monasteries and graveyards. As late as 19th century first parks were established. This was in Dalmatia. But the soil composition and the climate did not agree with such cultivation on bigger plots.

The preserved data on flower gardens, their spread and varieties grown are insufficient so it is hard to form the right idea. Anyway, they covered modest areas, tastes were changing fast so all that was reflected in space planning, selection and combination of individual varieties.

In the first half of 19th century already flower growing in Italy was observed as well as the successes achieved there. There was work on improving, cultivation and trade to help the poor economic situation in the region. Shows were organised and books were printed. Dalmatian flora was at that time poorly studied. There were ideas about establishing a nature park with a nursery. Among the rare flower gardens with some data available is the one by the summer house of Vicko Marinović and oleander plantations in the cloisters of the Franciscan monastery in Split. Known were the parks Garagnin-Fanfogna and Šilović outside Trogir, roses outside caves of Our Lady of Lourdes near Makarska and Vela Luka on the island of Korčula. At Orebić and on Pelješac peninsula there were cultivated private gardens and a well known park at Trsteno. Flower arrangements at villas in Korčula and Gruž, public parks in Dubrovnik, particularly on the island of Lokrum and as far as Boka Kotorska can be added. There were many others. They are the reflection of centuries old Mediterranean tradition and culture.

Unfortunately, many nice gardens with flowers, lawns and lush trellises have completely changed or disappeared. Only patient research will provide more information on them.

CVIJEĆE NA PROSTORIMA DALMACIJE U XIX. STOLJEĆU

Od svih tvorevina materijalne kulture prošlosti možda je najteži proces spoznaje osobina hortikulture, vještine oblikovanja ambijenata za rekreaciju i oplemenjavanje privatnih i urbanih prostora. Zbog organske supstance vegetacije ograničene trajnosti njeni elementi su podložni brzim promjenama i nestajanju. Stoga se ne može proučavati ni valorizirati neposredno na izvornim ostacima. Jedino u tu svrhu preostaje grafička dokumentacija, planovi i crteži, ako su sačuvani, te djela slikara, putopisi, znanstveni traktati i literalni opisi. Oni mogu tek donekle dočarati nekadašnju sliku, ukus vremena i stilska obilježja. Međutim, epohe u kojima priroda nije bila cilj ljudskog zanimanja ne pružaju ni takve podatke. Pozadine s prirodom u likovnim ostvarenjima često

nisu odraz stvarnosti, već su virtualne tvorevine njihovih autora pa im je dokumentarna vrijednost ograničena. U najboljim slučajima svjedoče o senzibilitetu i estetskom shvaćanju određene sredine naspram uloge cvijeća u svakodnevnom životu i posebnim prilikama. A što se ide dalje natrag u prošlost izvori su sve oskudniji i nesigurniji. Za novije vrijeme mogu dobro poslužiti fotografije i stare razglednice. Preostaje da se sitne informacije pokušaju kao kockice mozaika ukomponirati u suvislu i razvidnu cjelinu.

Parkovi i cvijeće, kao bitan element u njima, važan su dio poticajne humanizirane sredine pojedinca ili određene društvene skupine. Cvijeće je živim bojama i čudesnim oblicima oduvijek krasilo privatne vrtove, godilo oku moćnika, nadahnjivalo pjesnike i slikare. U recentno doba oživljavalo je otvorene gradske prostore na radost običnoga puka.

Cvijeće se odavna uzgajalo, ali rijetko na javnim mjestima. Najviše ga je bilo u vrtovima koji su okruživali dvorce velikaša, skrovitim klaustriima samostana i na grobljima. Tek u XIX. stoljeću pojavom građanskog sloja osnivaju se javni parkovi. To se događalo i u Dalmaciji mediteranskoj zemlji bujnog raslinja. Poznati su parkovi u Zadru na venecijanskom bastionu Grimani, Splitu, Šibeniku i Trogiru. U okviru njih bilo je cvjetnih partera i lijeha. Međutim porozni sastav tla i prilike podneblja nisu pogodovale takvoj vrsti kulture u većem opsegu. Osim toga skromne materijalne mogućnosti sputavale su kreativnost. Sačuvanih podataka o cvjetnjacima, njihovom rasporedu i vrstama nasada nema dovoljno pa je teško stvoriti pravu predodžbu. U svakom slučaju njihove površine su bile ograničene, a ukusi su se brzo mijenjali pa se sve bitno odražavalo na prostorni raspored, kompozicije, izbor i kombiniranje pojedinih vrsta.

U Dalmaciji se posebno pratio uzgoj cvijeća u susjednoj Italiji i o tome se dosta raspravljalo u intelektualnim krugovima. Tako je 1846. godine održana u Padovi velika izložba rijetkih biljaka uzgojenih na području pokrajine Veneta po zamisli Šibenčanina Roberta Visiana, direktora botaničkog vrta u tom gradu. Ta manifestacija je potakla i osnivanje jednog novog društva kojemu je on bio predsjednikom. Imalo je u početku preko 130 članova. Oni su davali novčane priloge za unapređivanje hortikulture i organiziranje javnih izložba cvijeća na kojima su se nagrađivali uzgajачi najboljih primjeraka. Književnik Niccolo Tommaseo, također iz Šibenika, tom je prilikom nadahnuto pisao o simbolici i ljepoti cvijeća. Pjesnički se izrazio kako svakom plodu predhodi cvijet, najavljujući novu godinu i nove nade. Ali naglasio je i praktičnu stranu

sugerirajući kako bi trebalo unaprijediti uzgoj i trgovinu cvijećem u Dalmaciji. To bi pomoglo podizanju siromašne pokrajine. Preporučio je poučavanje mladih ljudi i pribavljanje sredstava kako bi se uspješno uklopili u dostignuća razvijenijih zemalja Europe.¹

U većim našim gradovima bile su povremene izložbe cvijeća i pribora. Tako je 1. svibnja 1857. godine u prostorijama dječjeg zakloništa u Zadru organizirana "Ijupka" izložba cvijetnih vaza čiji je prihod išao u korist te humanitarne ustanove.²

Cvjećarstvo kao obrtna djelatnost dobivalo je sve više na važnosti. Godine 1907. središnja vlada u Beču donijela je opsežan program za gospodarsko unapređenje Dalmacije. Sadržavao je i djelovanje na organizaciji uzgoja cvijeća. U početku je država davala privatnim vrtlarima tj. uzgajateljima cvijeća pomoć kroz subvencije. Taj način je 1910. napušten. Akcija se sporo odvijala i iduće godine nije još izašla iz stanja pripremnih i početnih pregovora. Privatno uzgajalište cvijeća u dubrovačkom kotaru i pored znatne državne potpore, je životarilo. Ispočetka se namjeravalo poduprijeti i dvojicu uzgajivača cvijeća u Korčuli i Kućištu. Ali sredstva su dodijeljena drugome i to u manjem iznosu nego se planiralo, jer ih se nije moglo pridobiti za suradnju.³

Dalmatinska flora je početkom XX. stoljeća još uvijek slabo proučena. Stoga se razmišljalo kako bi se u Korčuli zasnovao prirodni park koji bi trebao imati botanički laboratorij, vrt i rasadnik.⁴ U privatnim knjižnicama su se nalazile knjige o cvjećarstvu nabavljene u susjednim zemljama. Veći broj knjiga iz botanike nalazi se u knjižnici obitelji Garagnin-Fanfogna u Trogiru. Neke su se i tiskale kod nas. Profesor i član botaničkog društva u Regensburgu Franz Petter objavio je 1832. godine u Zadru knjigu s abecednim popisom i karakteristikama bilja iz okolice Splita. Spominje se da je P. L. Bianchini iz Šibenika izložio na velikoj poljoprivredno-šumskoj izložbi 1891. godine više knjiga. Među njima je bila i jedna o uzgoju i njegovanju cvijeća.⁵

Na katastarskim planovima iz prve polovice XIX. stoljeća u starim središtima gradova među gusto zbijenim zgradama ucrtani su mali perivoji. Često su ispresijecani pravilnim stazama. Uz nešto grmlja i poneko drvo tu se uglavnom uzgajalo cvijeće. Takav je slučaj bio i unutar srednjovjekovnog Splita. Brojniji su na zapadnoj strani grada gdje je izgradnja bila rjeđa, a i sa sjeverne strane oko samostana sv. Arnira i bolnice. U Dubrovniku, naročito na južnom dijelu povijesne jezgre, manje su ozelenjene površine. Slično je bilo i u Trogiru gdje su se mali vrtovi nalazili više na zapadnom kraju. Služili su

stanarima kuća za predah i rekreaciju u ugodnom kutku među šarenim cvijećem.⁶

+ + +

Stanje u Splitu moguće je nazrijeti iz izvještaja kojeg je 1859. godine podnio gradonačelnik Šimun Michieli Vitturi o javnim radovima u gradu za njegovog mandata. Navodi kako je jedna od najvažnijih gradnja bila nova obala u luci. Do tada se nije moglo pristati brodom do Velikog mula ispred kapucinskih zidina, jer je neposredno do njih dopiralo more. Za manje od tri godine izgrađena je tu prostrana obala na kojoj se "kao začarani šire prostori, osjenjeni mladim stablima sposobnim stvoriti cvatuće perivoje i ugodnu večernju šetnju".⁷ Koncem stoljeća vila Gaje Bulata na sjevernoj periferiji grada i vila Katalinić kod kupališta Bačvica imali su u svojim vrtovima velike staklenike s cvijećem.

Među brojnim privatnim vrtovima XIX. stoljeća u Splitu je i onaj graditelja Vicka Marinovića. On je 1872. godine sebi podigao mali ljetnikovac na sjeveroistočnoj padini Marjana kod stare crkve sv. Mande. Odatle s uzvisine pružao se daleki vidik na more i brdo Kozjak iznad Kaštela. Tu je kupio više zemljišnih čestica, poravnao ih i ispresijecao stazama te iskopao bunare. Tako je uz kuću nastao vinograd, povrtnjak i park s cvijetnjakom. Nažalost, danas je kuća napuštena i ruševna, a park zarastao u korov.⁸

Romanički klostar samostana sv. Frane na obali u Splitu okružen je sa svih strana sjenovitim trijemom. U njegovom središtu su bile i dvije krune bunara. Sve okolo su nekada bili zasađeni oleanderi koji su se penjali visoko uz stupove. Bujnim krošnjama i pravim vatrometom raznobojnih cvjetova tvorili su poseban ugođaj pogodan za redovničku kontemplaciju u tišini.⁹

Već koncem XVIII. stoljeća trogirski plemić, poznati pregalac za unapređenje agrikulturne Dalmacije Ivan Luka Garagnin počeo je uređivati park na kopnoj strani u blizini grada. Na njegovom osmišljavanju radio je čuveni klasicistički arhitekt Giannantonio Selva profesor na Akademiji lijepih umjetnosti u Veneciji. S vremenom je postao ne samo ugodno boravište svojih vlasnika, već i botanički vrt s rijetkim egzotičnim biljem te lapidarij na otvorenome oplemenjen antičkim ulomcima i skulpturama. Uz glavne staze koje su od ulaza na jugu vodile duž parka na sjever sve do vrtlareve kuće, bile su lijehe s cvijećem. Tako je bio uređen veliki prostor pred kazinom na istočnoj strani tj. klasicističkom kućicom koja je služila za odmor i rekreaciju.

Tu su bile staze pravokutnog rastera i uz njih cvijeće, a pred ulazom u samu zgradu i s njegovih strana su veće površine. Čak su i u njenoj unutrašnjosti zidovi i stropovi bili bogato oslikani cvjetnim motivima. Time je stvoren poseban ugođaj.¹⁰

Još 1805. Garagnin je doveo iz padove vrtlara Giovannija Miotta koji se brinuo o vrtu. On je 1827. i 1829. napravio detaljne popise bilja koje se u njemu nalazilo. Od 155 porodica prema prvom popisu postojala je 41 vrsta jednogodišnjeg i trajnog cvjetnog bilja. Među njima su bile anemone, begonije, neveni, iberisi, perunike, lavanda, ljiljani, narcise, makovi, ciklame, karanfili, hibiskus, žavornjaci i drugi. Nedugo zatim, kada je 1838. godine sakski kralj Friedrich August, inače vrstan botaničar, putovao od Istre preko Dalmacije do Crne Gore, bio je i u Trogiru. Posjetio je Garagninov park koji mu se svidio zbog raznovrsnog raslinja pa je ponio sa sobom uzorke nekih vrsta cvijeća.¹¹

Osim ovoga, u blizini na kopnenom dijelu Trogira je postojao još jedan zanimljiv park. Između ceste za Split i morske obale zasadio ga je početkom XIX. stoljeća Juraj Šilović koji je doselio u grad i tu se oženio. Nakon njegove smrti park su održavali pastorki braća Josip i Miho. Oni su ga ubrzo zasadili cvijećem. Njihov prijatelj Vjekoslav Moretti, nakon što se vratio sa studija u Padovi 1853. godine, o tome je pisao Sladi Šiloviću:

“Tek što stigoh u domovinu otišao sam posjetiti tvoj perivoj. Kakav miomiris cvijeća. Sanjah u prvi trenutak da sam u jednom od predjela gdje lete ninfe, čarobnom prebivalištu gdje romanopisci i pjesnici viteških vremena oživljavaju njihove junakinje. O moj Beppo, ruže, ljubice, klinčići i mirisno bilje koje obilno raste me opiše.” Kasnije su neka istaknuta mjesta zasađena trajnim uresnim drvećem i velikim brojem raznovrsnih ruža.¹²

Zanimljiva je osoba trogiranin Andrija Andrić. On je 1821. godine završio farmaciju u Padovi. Vodio je apoteku u rodnom gradu. Ali još kao student počeo se intenzivnije baviti botanikom. Kasnije je odlazio u polja i brda prikupljati biljke za pripravljanje lijekova, a napravio je i herbarij. Uređivao je parkove, zasadio je borovu šumicu u predjelu Gradina na otoku Čiovu. Bio je veliki ljubitelj cvijeća. Uzgajao ga je u dvorištu svoje kuće, a zimi spremao u staklenik. Svaki dan je bilježio svoja zapažanja. U Trogiru nije bilo ljubitelja cvijeća kojemu nije poklonio neki primjerak iz svoje zbirke.¹³

Makarska je u osvit XX. stoljeća imala više javnih zelenih površina. Na zapadu grada je bio park Frane Josipa, ali je tada jako zapušten. Uz franjevački samostan nalazio se drugi, a u nedalekom svetištu gospe Lurdske u Vepricu

treći. Tu je na desnoj strani špilje uređen lijep perivoj preko kojega je vodio put nasut bijelim šljunkom. Njegovim rubom su posađene raznobojne ruže i drugo cvijeće. Cijela je ograda svetišta obrubljena zimzelenim grmljem i cvatućim oleandrima. Sjeverozapadni dio perivoja zasađen je brojnim stablima, a ispod njih je dugi sag cvijeća.¹⁴

Početakom XX. stoljeća prikupio je narod Vele Luke na otoku Korčuli lijepu svotu za uređenje Lurdske špilje i nabavu kipa Gospe. Nalazila se na mjestu udaljenom kilometar prema selu Blatu. Sagrađena je od kamena prikupljenog uz morsku obalu. Na 24. lipnja 1909. svečano je otvorena. Planiralo se odmah urediti i neposrednu okolicu s gustirnom, dio zemljišta pošumiti i zasaditi cvjetnjak.¹⁵

Na putovanju kralja Friedricha Augusta velikog ljubitelja prirode pratio je dr. Bartolomeo Biasoletto. Obilazeći naše krajeve vodili su bilješke o zanimljivoj flori na koju su nailazili. Bili su i u Orebiću na poluotoku Pelješcu. Zapisali su da su sve njegove malobrojne kuće raspoređene duž mora. Imale su ispred male vrtove, a otraga polja koja su se penjala na brdo. U vrtovima, osim nešto povrća, mještani su uzgajali izabrano cvijeće kao ruže, karanfile koji su se isticali bojom i veličinom, šeboj dvostruki i u više boja i drugo. Zapazili su šeboje dvostruke i u više boja i drugo. Tu su i stabla južnog voća koje je odlično uspijevalo. Na molbu neke starice, kralj je posjetio jednu od kuća s vrtom.¹⁶ To sve je svjedočilo o visokoj kulturi življenja tog poznatog mjesta pomoraca koji su s dalekih putovanja morima donosili i egzotično bilje.

Učitelj iz Hvara i poznati pisac Petar Kuničić obilazio je ljeti 1896. godine s prijateljem južnu Dalmaciju. Opisao je njenu prošlost, prirodne ljepote i susrete s ljudima. Na 17. kolovoza bio je u gradu Korčuli. Posjetio je dominikanski samostan sv. Nikole pa je o njemu uz ostalo pisao:

“Fratři su od pamtivijeka odabirali najljepše položaje za boravišta, za molitve i pokore. To nam svjedoče skoro svi samostani po Dalmaciji, dapače po čitavome svijetu. Samostan S. Nikole nije velik, ali je lijepo uredjen. Ima mali klaustar, gdje mladi Šoljan gaji miomirisno cvijeće.”

Idućeg dana gosti i njihovi domaćini su se uputili prema uvali Uš na jugoistoku grada. U blizini su razgledali ljetnikovac Ivana Depola koji je živio u Rusiji. Tu su našli raznovrsnog bilja, cvijeća, voća i ptica. Pred večer su se brodom prebacili na poluotok Pelješac. Stigli su u Kučište koje je svo bilo u zelenilu. Sastojalo se od brojnih zaselaka i ljetnikovaca nekada bogatih pomoraca. Pred svakom kućom bio je lijep perivoj, gdje je raslo rijetko i bujno cvijeće te drugo raznovrsno bilje.

Dana 19. kolovoza nastavili su put po Pelješcu i obišli franjevački samostan Marijinog uznesenja pa Kuničić dalje bilježi:

“Između crkve i samostana uzdiže se zvonik u gotičkom slogu, te svojim bijelim vrškom pravi kontrast sa zelenilom vršaka mnogobrojnih čempresa. U klausturu, koji je četverouglast, na svodovima, mladi franjevci gaje mirisno cvijeće, da kite Gospin oltar.”

Pred večer su se uputili u Orebić. Varošica je istočno samostanu dolje na morskoj obali, jedna od ljepših u Dalmaciji. To je niz zgrada nekadašnjih bogatih kapetana, koji su domaće ime nosili po svijetu, a vraćali se obogaćeni znanjem i zlatom. Oko tih kuća rasle su palme, aloji, naranče te drugo južno bilje i cvijeće. Bili su dalje u Kuni koju su posjetili 23. kolovoza. Pogledali su mali franjevački samostan. Oko njega se prostirala lijepa bašća gdje je laik sadio tikve i hren, a učeni otac Bernardo Matković dali je.¹⁷

Putnici su prosljedili put. Na 2. rujna posjetili su Trsteno i vrt Gozzija. Primio ih je osobno vlasnik plemić Vid Bassegli-Gozzi. Bili su zadivljeni onim što su vidjeli. Evo nekoliko Kuničićevih impresija:

“Ti si u hladu naranača i limuna, na kojima je voće kao glava dječaka, a krečeš simetričnim puteljcima, koji su sastavljeni, popločani, zagradjeni cvijećem, divnim cvijećem svake vrsti iz svih predjela svijeta. Otole ideš zapadnim smjerom, vazda kroz šumu cvijeća, gdje nalaziš cvijet, kojemu latice zriješ sitnozorem, do cvijeta, pod kojim ljubavnici mogu da uživaju najveći hlad i sjenu. Zaokrenusmo neizbrojnim zavijušama put sjevernog dijela. Pravi labirint zelenila i cvijeća. Ovdje pravilni putevi pokriveni zapletenim zelenilom, da si skoro u tminama; ondje zavijuše, da neznaš više nazad; ondje ideš naokolo i vazda ispod cvijeća i zelenila, a kraja nenalaziš. Sada si sred lijehe cvijeća, kakve za života vidio nijesi; sada si ispod stabla, koje ti kaže da ga ni sred Italije nema ...”¹⁸

Među brojnim ljetnikovcima u Korčuli vrijedno je spomenuti malu zgradu s prostranim vrtom koju je 1881. godine podigao Frane Smrknić. Nalazi se u polju Kalac kod uvale Luke. U ravnom vrtu još se uvijek vide ograđeni puteljci koji omeđuju četvrtaste površine zasađene cvijećem. Sačuvana je i velika glicinija koja se savija oko stupova odrine.¹⁹

Običaj uzgajanja cvijeća na prozorima dalmatinskih kuća vrlo je star i raširen. Spominje se već u XV. i XVI. stoljeća. Često su ispod prozora ugrađene kamene konzole s daskom na kojoj su nanizane posude. Među brojnim primjerima iz XIX. stoljeća zanimljiva je anegdota kako je dubrovkinja Nikica

Zuzorić, potomkinja poznate pjesnikinje Cvijete i supruga pjesnika Ivana Bizara izrazila u jednom pismu 1818. godine želju da joj Mara Fisković iz Orebića pošalje za karneval nekoliko lijepih karanfila koje je uzgajala na prozoru.²⁰

Na prijelazu XIX. u XX. stoljeće javnim zelenim površinama u Dubrovniku posvećivala se velika pažnja. Uređen je perivoj pred mostom vrata od Pila i tako uljepšan ulaz u povijesno središte. Obnovljen je i onaj na Ilijinoj glavici. Postojao je i park na Gracu. On je 1906 dotjeran. Nasuti su putevi, posjećena su stabla koja su smetala prolazu. To je bilo omiljeno šetalište kamo su građani dolazili nauživati se svježeg zraka. Zasađeno je i cvijeće, ali su ga neki nesavjesni ljudi trgali što je izazvalo javnu osudu.²¹

O vrtovima s cvijećem u Dubrovniku i njegovoj okolini može se saznati nešto više iz albuma akvarela Fedora Karaczaya. On je bio austrijski pukovnik koji je služio u Dalmaciji tridesetih godina XIX. stoljeća. Zaokupljalo ga je slikanje krajolika i veduta gradova. U njegovim realističkim slikama dubrovačkog područja vide se i poneki privatni i javni nasadi, dvorišta i vrtovi s odrinama. U panorami uvale obližnjeg Gruža, gdje su od davnina dubrovački vlastelini gradili ljetnikovce, u prvom je planu prikazao terasu Bunić-Pucićevog ljetnikovca. Ispod nje kroz lučni otvor prolazi put uz more. Na zidu terase nanizani su lonci različitog oblika s biljkama bujnih crvenih cvjetova. Među njima su i okrugle vaze s postoljima. Takve posude su se donosile s Malte, a nalazilo ih se mnogo u Dubrovniku.

Tri Karaczayeve slike prikazuju zapadno predgrađe Dubrovnika Pile. Na jednoj je kuća Džamanjić. To je mala jednokatnica s perivojem ograđenim visokim zidom. Na zidu je rascvalo crveno cvijeće, a iza u vrtu vide se borovi i akacije. Sljedeća slika je s kućama Skuljević i Tomić. Obje su okružene raskošnom vegetacijom. Pred drugom manjom zgradom iza visokog zida je odrina na stupovima, bujne zelene grane lovora i bogato ljubičasto cvijeće. Na trećoj slici je kuća Giorgi kod gradskih vrata. Ispred nje je prostrana terasa s ogradom na kojoj su raznolike vaze s cvijećem. Iza kuće je perivoj s posebnim pristupom. U pozadini na padini su druge kuće okružene zelenilom i sjenovitim odrinama. Poseban je ugođaj na veduti Dubrovnika s jedne terase na Pilama. Na terasi u prvom planu su stupovi koji nose odrinu od vinove loze i penjačicom crvenih cvjetova. Romantični prizor upotpunjuje krunište bunara i mala crkva. Između susjednih kuća su vrtovi i bujno drveće, a u daljini je grad opkoljen zidinama. Majstor je slikao i drugu istočnu stranu grada. Privukla ga

je njegova živopisna luka. U prednjem planu na predzidu tvrđave Ravelin je četvrtasta izdužena arula sa šarenim cvijećem. Dalje su usidreni brodovi, utvrde i silueta grada. Sve ovo svjedoči koliko su se Dubrovčani trudili oplemeniti okoliš svojih kuća na periferiji gdje je bilo više slobodnog prostora.²²

Pred Dubrovnikom se nalazi otočić Lokrum. Zanesen njegovom ljepotom, kupio ga je 1859. godine mlađi brat austrijskog cara Frane Josipa I i zapovjednik ratne mornarice Ferdinand Maximilian. Uredio ga je za mjesto odmora. Stari benediktinski samostan prepravio je u ljetnikovac, a njegov vrt oplemenio i zasadio biljem i cvijećem donesenim iz dalekih zemalja.

Otočić je kasnije došao u posjed prijestolonasljednika Rudolfa, a nakon njegove tragične smrti darovan je dominikancima koji su 1891. stupili u njegov posjed. Nešto kasnije obišao ga je Petar Kuničić i uz ostalo zapisao:

“Najljepši su cvjetnjaci okolo samostana, osobito s južne strane. Raznolikost i bogatstvo čara zaslijepljuje ti oči, kao što jaki miomiris opija ti maštu. I najprozaičniji čovjek tu postaje pjesnikom i obožavateljem nenatkriljivog kista majke naravi. Tu je sa sviju strana baš kako pjesnik veli

Vaghi fior novelli,

Azzurri, gialli, candidi e vermigli

Kuničić dalje razmišlja:

“U tajnoj povijesti ljubavi i želja visokih prošlih gospodara, možda ono rijetko stablo, svaki stručak ruže, česmina, vanilije, dalije i t. d. ima svoju uspomenu, svoju pjesmu”.

Međutim redovnici nisu imali dovoljno sredstava za održavanje raslinja, posebno cvijetnjaka, u nekadašnjoj raskoši pa su bili prisiljeni uvesti ulaznice za posjetitelje.²³

Karascay je obilazio i Boku Kotorsku. Po njegovim prikazima proizlazi da je, iako je taj kraj bogat vegetacijom, početkom XIX. stoljeća bio oskudan njegovanim zelenim površinama. U svojim slikama prikazao je tek poneki skromni primjer uzgoja cvijeća. Između ostalog pažnju mu je privukao motiv zapadnog dijela Perasta sa slikovito razmještenim palačama, pristaništem i zvonikom na vrhu. Vidi se i poznata Smećina trokatna zgrada. Po vrhu njenog ogradnog zida su poredane vaze s cvijećem. Na jednoj drugoj slici umjetnik je prikazao Trg oružja u Kotoru. Na jednoj od kuća pred prozorom su kamene konzole što podržavaju dasku s poredanim vazama s cvijećem. Na trećoj slici je Trg brašna u Kotoru. Na njoj je istaknuta barokna palača plemićke obitelji

Pima. Duž njenog drugog kata je balkon na kojeg se uspela loza čineći slikovitu zelenu zavjesu. Neki četvrtasti prozori s perzijanerima i bijelim zastorima ukrašeni su cvijećem u vazama. Prema pisanju Cvite Fiskovića, podataka o njegovanju plemenitog i domaćeg cvijeća u tadašnjoj Boki je malo.²⁴

Pored opisanih primjera, bilo je u XIX. stoljeću u Dalmaciji još mnogo vrtova bogatih cvijećem. Posebno su u njima bile zanimljive odrine s rascvalim penjačicama. Od njih je preostao tek poneki kameni stup koji ih je podržavao.

LITERATURA

1. Niccolo Tommaseo: *D' una nuova societa instituta nel Veneto per promovere la cultura dei fiori*. La Dalmazia, Zadar II/1846. Br. 4, 28 i 29.
2. C. F. Bianchi: *Fasti di Zara religioso-politico-civili*. Zadar 1888. 151.
3. *Rad na unapregjenju gospodarstvenih interesa Dalmacije koncem 1910. godine*. Smotra Dalmatinska, Zadar 15. IV. 1911. 2.
4. Marko Marčić: *Naša flora u drvoredima i parkovima*. Smotra Dalmatinska 18. XI. 1911. 3.
5. Franz Petter: *Botanischer Wegweiser in der gegend von Spalato in Dalmatien*, Zadar 1832. - *Sa hrvatske izložbe*. Narodni list, Zadar 30. IX. 1891. 2.
6. Comune Spalato, 1831. mapa br. 595, list XIV. -Citta Ragusa con Borgo pille, Plocce e Bossanka, 1837. mapa br. 144. - Comune Trau, 1830. mapa br 659, list VIII. Arhiv mapa za Istru i Dalmaciju u državnom arhivu u Splitu
7. Simeone nob. De Michieli Vitturi: *Nell' atto di prender congedo dal municipio*. Venecija 1859. 6.
8. Cvito Fisković: *Splitski graditelj iz doba narodnog preporoda Vicko Marinović*. Hrvatski narodni preporod u Splitu, Split 1984. 284-285.
9. Stanko Piplović: *Rekonstrukcija samostanskog kompleksa sv. Frane u Splitu na prijelazu 19. u 20. stoljeće*. Kulturna baština, Split XI/1985. br. 16.
10. Stanko Piplović: *Prostorno-arhitektonska revitalizacija parka Garagnin-Fanfogna u Trogiru*. Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske, Zagreb 1990. br. 16.

11. Bartolomeo Biasoletto: *Relazione del viaggio fatto nella primavera dell' anno 1838 della maesta re Federico Augusto di Sassonia nell' Istria, Dalmazia e Montenegro*. Trst 1841. 38-40.
12. Cvito Fisković: *Arhitekt Josip Slade*. Trogir 1987. 36-37.
13. Mirko Slade-Šilović: *Život i rad trogirskog ljekarnika Andrije Andrića i njegov herbar*. Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700. obljetnice spomena ljekarne u Trogiru, Zagreb 1973.
14. Petar Kaer: *Makarska i primorje*. Rijeka 1914. 50,59 i 63.
15. *Naši dopisi osobiti*. Smotra Dalmatinska, Zadar 3. VII. 1909. 2.
16. Bartolomeo Biasoletto, n. dj. bilj. 11, 56-57.
17. Petar Kuničić: *Mjesec dana pješke*. Narodni list, Zadar 17. II, 7. IV, 10. IV., 21. IV. i 5. V. 1897. 1.
18. Petar Kuničić, n. dj. bilj. 16, Narodni list 7. VII. 1897. 1.
19. Cvito Fisković: *Stari vrtovi i ljetnikovci u Korčuli*. Hortikultura, Zagreb 51/1894. br. 1-2, 8.
20. Cvito Fisković: *Zoranićev prilog našoj renesansnoj hortikulturi*. Eseji, Split 1982. 466.
21. *Divljaštvo*. Crvena Hrvatska, Dubrovnik 9. III. 1906. 2.
22. Cvito Fisković: *Dubrovnik u akvarelima Fedora Karačaja početkom XIX. stoljeća*. Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena, Zagreb 1983. knj. 49, 21-33.
23. Petar Kuničić: *Lokrum*. Sarajevo 1897. 19 i 29-32.
24. Cvito Fisković: *Boka kotorska u akvarelima Fedora Karascaya iz prve polovice 19. Stoljeća*. Spomenik SANU, Beograd CXXII/1986. 209, 213 i 215.

Adresa autora – Autor's address:

Primljeno: 12. 4. 2003.

Dr. sc. Stanko Piplović
Kaštelanska 2
21000 Split